

ЎСПИРИН ЁШИДАГИ ОДАМ САВДОСИ ЖАБРДИЙДАЛАРИДА ХАВОТИРЛИК НАМОЁН БЎЛИШИДА НУТҚДАГИ ЎЗГАРИШЛАРИНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Махмудова Дилором Ахмадовна

Низомий номидги Тошкент давлат педгогик университети

“Психология” кафедрси доценти

Аннотация: Мақола одам савдоси жабрдийдаларининг психоллингвистик хусусиятларини амалий ўрганишга бағишланган.

Унда шахснинг психоллингвистик психодиагностикаси хусусиятлари очиб берилган.

Тянч иборалар: психика, менталитет, жабрдийда, нутқ, тил, психоллингвистика, интеграция.

Аннотация: В статье рассмотрены психоллингвистические особенности жертв торговли людьми. Раскрыта суть проведения психодиагностики психоллингвистических особенностей личности.

Ключевые слова: психика, менталитет, жертва, речь, язык, психоллингвистика, интеграция.

Abstract: The article deals with the psycholinguistic features of victims of human trafficking. The essence of carrying out psychodiagnostics of psycholinguistic features of the personality is revealed.

Key words: psyche, mentality, victim, speech, language, psycholinguistics, integration.

Долзарблиги. Маълумки, маданиятнинг ижтимоий-психологик жиҳатларини таҳлил қилиш муайян миллатнинг психологик хусусиятларини тадқиқ этиш борасид ҳал қилиниши зарур бўлган асосий омилдир. Одам савдоси билан боғлиқ жиноятларнинг жамиятимизга олиб келиши мумкин бўлган салбий оқибатларини чуқур англаган ҳолда республикамызда бундай жиноятларнинг олдини олиш ва унга қарши курашиш борасида муайян ишлар амалга оширилмоқда. Одам савдосидан жабрланганларнинг бошидан кечирган оғир ҳолатлар, хўрлик, жинсий қийноқлар уларнинг оиласи ва дўстлари билан муносабатларининг йўқолишига, диний, маънавий-ахлоқий хислатларининг

барҳам топишига, уларнинг ўрнини эса доимо оиладан ва жамиятдан уялиб ҳамда кўрқиб яшаш каби салбий ҳислар эгаллашига олиб келиши мумкин. Бу эса ўз-ўзидан ўспирин ёшидаги одам савдоси жабрдийдасидаги эмоционал ҳолатларида зўриқиш, дисфункциялар, нутқдаги ўзгаришлар, хавотирланишни юзага келишига олиб келади ва шахснинг камолга етишига тўсқинлик қилади.

Этноснинг ижтимоий-психологик фаолиги, салоҳиятлари ва малакалари унинг маданиятида, тарихида, халқ ижодиётида, шахслараро муносабатларнинг барқарор шаклларида, урф-одатларида, диний анъаналарида ўз аксини топади. Лингвистика методи эса мазкур имплицит муносабатлар мазмунини очиб беришга ёрдам беради. Зотан, лингвистика – тилнинг ижтимоий ва маданий функцияларини ўрганувчи илмий соҳадир.

Биз Махмуд Қошғарий, Алишер Навоий, Абдулла Қодирий, Абдулла Қаҳҳор, Саид Аҳмад асарларини ўқир эканмиз, ушбу асарларда ўзимизни кўраётгандай бўламиз. Замонага кўшилиб фақат мода (кийиниш услублари) янгилашиб, техника мукаммаллашиб борса-да, биз кескин бурилишлар, инқилоблардан кейин ҳам аслимизни йўқотмагандекмиз. Бунинг сабаби ижтимоий хотира индивидуал хотирадан анча давомий эканидир. Шунинг ҳам эътироф этиш керакки, ушбу хотирани “ақл билан тушуниб бўлмайдир”, яъни у онга доир хотира эмас, у автоматик қайтарилиш хотирасидир. Сабоқ чиқарилмаган “ўтмишнинг қайтарилиши”. Зеро, сабоқ чиқариш – рационал тафаккур, таҳлил, англанилиш, яъни рефлексия жараёнидир. Тилнинг миллий психология билан узвий боғлиқлигига рус файласуфи ва лингвисти Павел Флоренский биринчилардан бўлиб эътибор қаратган. Халқ орасида урф бўлган тилнинг лексик тузилмалари хусусида эса XIX асрдаёқ Владимир Даль ва Иван Бодуэн де Куртенэлар фикр юритиб ўтишган эди. Хусусан, XIX-XX асрларда кўплаб илмий-тарихий манбаларда Ўрта Осиё халқлари, жумладан, ўзбек халқи ва тилининг этник хусусиятлари, номланиши ҳамда шаклланиши ҳақида муҳим маълумотлар юзага келди. Ушбу соҳада Ҳасан Ато Абуший, А.Борис, Ҳ.Вамбери, А.Д.Геребенкин, А.П.Хорошин, В.В.Радлов, Н.А.Аристов, Д.Н.Логофет, А.Ю.Якубовский, В.В.Бартольд, С.Е.Малов, А.М.Беринштам, С.П.Толстов, Т.А.Жданко, Д.Е.Еремеев, Н.А. Баскаков, А.К. Боровков, Е.Д.Поливанов, А.Н.Кононов, А.М.Шчербак, В.В.Решетов, А.М. Гумилёв, Ҳ.Чавад каби олимларнинг илмий ишларида туркий, жумладан, ўзбек халқининг этногенези бўйича муҳим фикрлар билдирилган. Айниқса, Б.Аҳмедов, М.Ваҳобов, К.Шониёзов, И.Жабборов, А.Зиёев, Ф.Бойназаров, А.Саъдуллаев, Х.Дониёров, Ғ.Абдурахмонов, Н. Раҳмонов каби олимларнинг ишларида ўзбек

халқининг этногенези бўйича муҳим маълумотлар берилган. Лекин уларнинг асарларида ҳам ўзбек халқи ва тилининг номланиш масаласи ҳал бўлмаган.

Методикалар. Биз одам савдоси жабрдийдалари нутқининг ўзига хос хусусиятларини ўрганишда “Нутқни тадқиқ этишнинг синтаксик жиҳати” методидан фойдландик. **Нутқнинг синтаксик таҳлили — бу мулоҳаза (фикр) нинг синтаксик тузилиш хусусиятлари: синтаксик бирликлар, синтаксик алоқа ва муносабатларни ўрганишдир.**

Синтаксик таҳлил ҳам ёзма, ҳам оғзаки нутқ таҳлилида қўлланилиши мумкин.

Юқорида зикр этилган фикрларга таянадиган бўлсак, шуни алоҳида таъкидлашимиз лозимки, ёзма нутқ энг сўнгги анланган, назорат этиладиган ва ўйланладиган кўринишга тааллуқлидир. Ёзма нутқ ёзувчи тўғрисида оғзаки нутқ сўзловчи тўғрисида бериши мумкин бўлган тўқис маълумотни беролмасда, бироқ шарт-шароитларни бевосита мулоқот кечадиган ҳаётий вазиятларга имкон қадар яқинлаштирилса ёзма нутқ информант тўғрисидаги психологик маълумотларни анча чуқурлаштириши мумкин. Ёзма нутқнинг мазмуний жиҳатлари нутқий махсулотларнинг анъанавий тадқиқот методлари бўлган контент-анализ ва интент-анализ ёрдамида аниқлаш мумкин. Ушбу методлар тавсиф этилаётган мавзулар кўриниши ва миқдорини, уларнинг йўналганлигини, муҳокама частотасини, муаллифнинг нияти ва режаларини ифодалайди.

Шунингдек, ўспирин ёшидаги одам савдоси жабрдийдаларининг луғат бойлиги ҳам ўрганилди, чунки шахснинг луғат бойлиги коэффиценти психодиагностикадаги энг кучли омиллардан бири ҳисобланади. У шахснинг вербал интеллектини ўзига хос хусусиятларини белгилаб беради. Коэффициентнинг оддий кўрсаткичи 5тадан 15тагача сўздан иборат бўлиб, у қуйидаги формула бўйича ҳисобланади:

$$K_{\text{сўзларни турлилиги}} = \frac{\text{Турли сўзлар}}{2N_{\text{барча сўзлар}}}$$

Феъллилик коэффиценти агрессивлик коэффиценти деб ҳам аталади. У феъллар сони ва феъллар шаклини сўзларнинг умумий миқдорига нисбатан 60% дан кўп бўлса бу ушбу шахсни агрессияга ёки эмоционал кўзғалган ҳолатда эканлигидан далолат беради. Феъллик коэффиценти

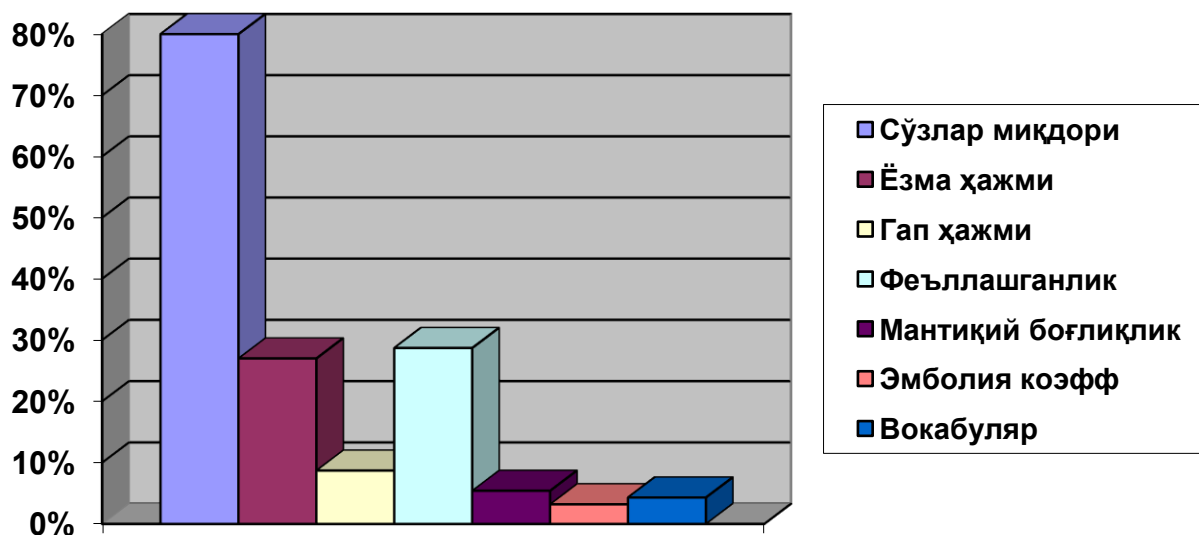
$$K_{\text{феъл}} = \frac{\text{феъллар}}{\text{барча сўзлар}} \cdot 100\%$$

Формуласи бўйича аниқланади.

“Нутқни тадқиқ этишнинг синтаксик жиҳати” методини синалувчи одам савдоси жабрдийдаларида қўллаб қуйидаги натижаларни олдиқ

Ёзма манбааларнинг психолингвистик кўрсаткичлари 1-жадвал

Кўрсаткич номи	Индивидуал натижалар
1. Ёзма манбаа ҳажми, сўзларда (катта аҳамият касб этувчи сўзлар миқдори)	80%
2. Ёзма манбаа ҳажми, гапларда	27%
3. Гапнинг ўртача ҳажми	8.7%
4. Вокабуляр ригидлик коэффиенти, %	4.3%
5. Феъллашганлик коэффиенти, формула бўйича	28.7%
6. Мантиқий боғлиқлик коэффиенти, формула бўйича	5.4%
7. Эмболия коэффиенти (ифлосланганлик), формула бўйича	3.2%

Нутқни тадқиқ этишнинг синтаксик жиҳати методидан олинган натижалар:

1. Методиканинг биринчи “Ёзма манбаа ҳажми, сўзларда (катта аҳамият касб этувчи сўзлар миқдори)” бўйича 80 %ни қайд этилди ва бу натижа қуйидагича шарҳланиши мумкин бўлади. Синалувчиларнинг аксарияти сўз бойлиги кенг хусусиятлари хос бўлган шахслар ташкил қилади.

2. Иккинчи “Ёзма манбаа ҳажми, гапларда” кўрсаткичи бўйича синалувчи шахслар натижалари 27% га тенг бўлиб, ўртача кўрсаткич ҳисобланади. Синалувчиларда ёзма манбаа ҳажми гапларда меъёр даражасида ривожланганлигидан далолат беради.

3. Методиканинг “Вокабуляр ригидлик коэффициенти, %” кўрсаткичи талабчанлик, мурасасизлик бўйича 4.3% ни ташкил этиб, айти кўрсаткич ушбу синалувчиларнинг нутқ хусусиятларида қайсарлик, қатъиятлилик каби хислатлар мужассам эканлигидан далолат беради.

Кейинги “Феъллашганлик коэффициенти”, формула бўйича 5.7% ташкил этиб, синалувчиларда эмоционал зўриқиш ва агрессияга хос кўрсаткичлар мавжуд эканлигидан далолат берди.

4. Методиканинг “Мантиқий боғлиқлик коэффициенти” формула бўйича 4.3 %ни ташкил этиб, синалувчилар ёзма нутқида мантиқий боғлиқлик ўртача даражада эканлигини кўрсатди. синалувчилар ўз ёзма нутқларида кўп воқеа ва ҳодисаларни ёритишга ҳаракат қилсаларда, улар ўртасидаги мантиқий изчилликка риоя этмасликлари маълум бўлди.

Методиканинг еттинчи устунни бўйича “Эмболия коэффициенти (ифлосланганлик)” формула бўйича 3.2% ни ташкил этиб, айти кўрсаткич шундан далолат берадики, синалувчиларда луғат бойлигини кенгайтириш бўйича маслаҳатларга муҳтож эканликлари маълум бўлди, чунки одас савдоси жабрдийдалари ўз ёзма нутқларида шеъва ибораларини кўп қўллашлари аён бўлди.

Шунингдек ўтказилган тадқиқот натижалари, уларнинг таҳлиliga кўра қуйидаги хулосаларга келдик:

1. Одам савдоси жабрдийдалари нутқининг лингвистик хусусиятларида намоён бўлган ҳолатлар уларнинг индивидуал-психологик хусусиятларига кўра ҳам агрессияга мойил, қўзғалувчанлик даражаси юқори, мувозанатлашмаган хусусиятларга эга бўлиб, уларда турли вазиятларда ўз имкониятларидан тўлиқ фойдаланиш жараёнида айрим қийинчиликлар туғилиши кузатилди.

2. Мавжуд мураккаб ва муаммоли вазиятларни қабул қила олмайдиган синалувчиларда уларнинг нутқидаги лингвистик хусусиятларни кўрсаткичлари ўртадан паст бўлишини ҳам белгилаб берди .

3. Ташқи муҳитга йўналган, экстраверт типдаги шахсларда эса бошқалар билан шахсларо муносабатларга киришиш енгил кечиши, лекин улардаги нутқнинг феъллилик ва эмболия хусусиятлари юқори бўлиши аниқланди.

4. Интроверт, бошқалар билан шахсларо муносабатлардан қочувчи, ўзига йўналган, синалувчилар нутқининг психолингвистик хусусиятларида эмболия эҳтимоли пастлиги, ёзма нутқидаги феъллилик кўрсаткичлари ўртача эканлиги ва юзага келадиган низога тортувчи вазиятларда ён бериш орқали низоли ҳолатнинг олдини олишлари аниқланди.

Демак, тилсиз ҳеч қандай маданият мавжуд бўлмас экан, уни тузилиш жиҳатидан таҳлил қилиш одам савдоси жабрдийдаларининг турли ёш даврдаги психоллингвистик хусусиятларини ўрганиш имкониятини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Андреева Г.М. Социальная психология. М. 2004.
2. Давлетшин М.Г., Сафаев Н.С. Этнопсихологиянинг долзарб муаммолари. Т. 2001.
3. Дадабоев Х. Тилшуносликнинг истиклол даври одимлари. Тошкент УзМУ 2001
4. Махмудова Д.А. Речь при эмоциональном напряжении. Вестник интегративной психологии. 2022год. Выпуск 26 стр.140
5. Ғозиев Э.Ғ. Психология тарихи саҳифалари. Тошкент, «Фан», 2006